

УДК 343.1

С. Я. Лихова*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового Юридичного інституту
Національного авіаційного університету***КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ**

Захист моральності, утвердження в суспільстві загальнолюдських гуманістичних цінностей, здорового способу життя, удосконалення системи духовного, морально-етичного, патріотичного, правового, естетичного виховання, забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини й громадянина, захист прав та інтересів дитини є одним із пріоритетних напрямів діяльності всіх інститутів сучасної держави.

Питання кримінологічної характеристики злочинів проти громадської безпеки та моральності досліджували Ю.М. Антонян, С.В. Бородін, В.І. Борисов, В.В. Голіна, В.О. Глушков, Б.М. Головкін, В.К. Грищук, В.П. Ємельянов, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, В.М. Трубников, А.П. Тузов та інші вчені. Водночас замало уваги приділялось питанням кримінологічної характеристики злочинів проти моральності: аналізу кількісно-якісних показників, особливостям, закономірностям аморальних проявів у поведінці особи.

Кримінологічна характеристика злочинів проти моральності є важливим підґрунтям розробки ефективних запобіжних заходів. Тому ключовим питанням дослідження показників цієї категорії злочинів виступає, з одного боку, зміст кримінологічної категорії «кримінологічна характеристика», а з іншого – комплексне поняття «моральність», а отже, і категорії аморальних діянь, що підпадають під заборону закону про кримінальну відповідальність.

У навчальному посібнику з кримінології, авторами якого є Ю.М. Канібер та В.М. Трубников, до змісту кримінологічної характеристики зараховуються такі компоненти, які стосуються особистості, показників окремих видів злочинної активності, детермінанти таких злочинних проявів, за винятком питань протидії злочинності [1, с. 229].

Н.С. Скриннікова в дисертації розкриває зміст поняття «кримінологічна характеристика» в трьох вимірах: вузькому, широкому та найбільш широкому. У вузькому розумінні це поняття охоплює основні показники злочинності (рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку тощо) як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, як у цілому, так і за окремими видами й особливостями злочинів. У широкому розумінні аналізоване поняття охоплює кримінологічну характеристику у вузькому розумінні та дані про особу злочинця.

Кримінологічна характеристика у найбільш широкому розумінні охоплює кримінологічну характеристику в широкому розумінні та детермінанти злочинної поведінки особи [2, с. 16].

Вважаємо, що найбільш точним визначенням змісту кримінологічної характеристики злочинності взагалі та злочинів проти моральності зокрема є взаємопов'язаний комплекс кількісно-якісних показників злочинності, даних про особу злочинця, який вчиняє злочини проти моральності, і детермінантів (факторів, чинників, причин, умов, обставин) злочинної поведінки особи. У межах статті неможливо розглянути весь комплекс складників кримінологічної характеристики злочинів проти моральності, тому буде здійснено кримінологічний аналіз статистичних даних цієї категорії злочинів із визначенням основних показників і даних про особу злочинця.

Крім того, кількісно-якісні показники злочинів проти моральності діалектично пов'язані з причинами та умовами, що формують, сприяють або детермінують протиправні дії проти суспільної моралі.

На діалектичний зв'язок обставин, що характеризують кількісно-якісні показники злочинності, особу злочинця та детермінацію злочинної поведінки вказує також С.Ф. Денисов. Кримінолог цей зв'язок демонструє таким чином: «На основі побудованої факторної моделі детермінації створено засади для формування логічної схеми – механізму детермінації молодіжної злочинності в Україні, а саме: негативний вплив на свідомість і поведінку молоді через засоби масової інформації зразків масової культури, що сприяють виникненню надмірних споживацьких амбіцій, героїзації насильства, утвердженню культу необмеженого самозростання, легкого й бездумного способу життя в девіантно-криміногенних розвагах (гемблінг, проституція, дромоманія, алкоголізація й наркотизація побуту тощо); розхитування через негативний вплив засобів масової інформації ідеологічних засад суспільної моралі, зниження авторитету нормативно-правової регуляції, морально-правова й криміногенна девіалізація свідомості та поведінки молоді; криміналізація державної влади через поширення корупційних практик і наслідування негативних зразків аномальної поведінки з боку представників політичної еліти певної частини молоді; знецінення нормативно-ре-

гулятивних засад кримінального правопорядку через втрату авторитету кримінального закону через його вибіркове застосування щодо кола осіб представниками корумпованої політичної еліти та її найближчого оточення – спричинення ланцюгової реакції кримінальних правопорушень із боку молоді; детермінована ідеологічною й економічною кризою криза системи освіти, що спричиняє недосоціалізованість і дефіцит освітнього капіталу у великих контингентах молодих людей, наслідком чого є знищення рівня правосвідомості та нарощування соціальної дезадаптації, що стає безпосередньою причиною кількісного зростання правопорушень (як адміністративних, так і кримінальних). Заключною ланкою цього механізму акумулювання чинників стає кількісно-якісне зростання злочинності кримінально активної частини молоді та, відповідно, виникнення необхідності запобігання їй» [3, с. 18].

У Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття зазначено, що отримання науково обґрунтованого уявлення про стан і динаміку злочинності в Україні є однією із сучасних ключових проблем кримінологічної науки й практики [4]. Важливим складником вирішення ключових проблем кримінологічної науки й практики виступає всебічний кримінологічний аналіз статистичних даних злочинів проти моральності.

Злочини проти моральності – це суспільно небезпечні діяння, спрямовані на порушення відносин у сфері суспільної моральності. Суспільна мораль, відповідно до Закону України «Про захист суспільної моралі», – це система етичних норм, правил поведінки, які склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. Законом також встановлено заборону на виробництво й обіг у будь-якій формі продукції порнографічного характеру в Україні.

В Україні законодавцем було криміналізовано такі діяння проти моральності: наругу над могилою; знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці; жорстоке поводження з тваринами; ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію; ввезення, виготовлення, збут та розповсюдження порнографічних предметів; створення або утримання місць розпусти та звідництво; сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. ст. 297–304 розділу XII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України)).

У зарубіжній практиці злочини проти моралі, які також називають пороками, визначають як «діяльність, яку більша частина населення розглядає як аморальну та здатну принести моральний і навіть фізичний збиток особам, які її здійснюють» [5, с. 288]. До порушень моральності американські дослідники відносять знаходження в стані сп'яніння в громадських місцях; володіння забороненими речовинами, такими як кокаїн і марихуана; незаконні азартні ігри; незаконну консесуальну (за згоди всіх партнерів) содомію та пов'язані з нею сексуальні дії (статевий акт, порушення подружньої вірності, проституцію), порнографію. Кількість осіб, яких щорічно арештовують за такі дії, як зазначає Дж.Ф. Шелі, свідчить про важливість цих злочинів для американського суспільства й кримінально-правової системи [5, с. 289].

Кримінологічний аналіз злочинів проти моральності доцільно аналізувати за даними Державної судової адміністрації України за 2010–2014 роки. Ці статистичні дані містять соціально-демографічну, кримінально-правову інформацію про осіб, засуджених за злочини, передбачені

ст. ст. 297–304 КК України (злочини проти моральності).

У 2014 році за вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 297–304 КК України, було засуджено 1 145 осіб. Порівняно з даними 2010 року (2 261 засуджений) цей показник зменшився вдвічі (-50,6%). У загальній структурі злочинності питома вага засуджених за злочини проти моральності також зменшилась із 1,4% в 2010 році до 1,1% в 2014 році.

З рис. 1 видно, що в структурі злочинів проти моральності преvalюють п'ять складів

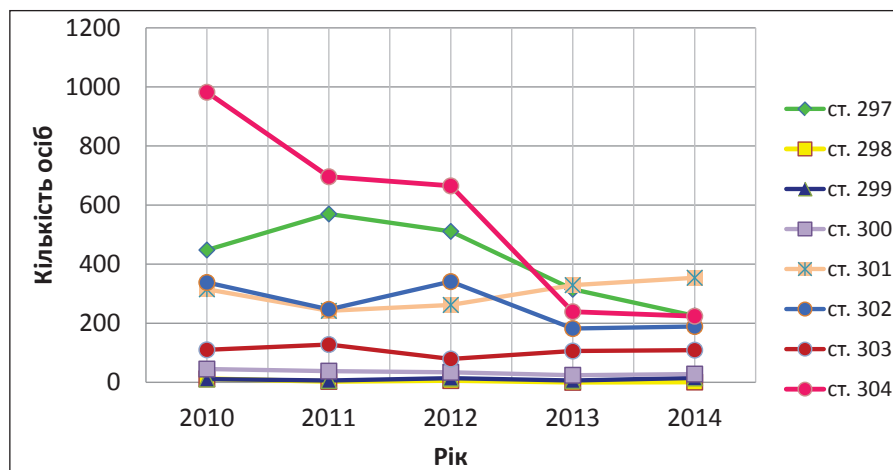

Рис. 1. Кількість засуджених осіб за злочини проти моральності в Україні в 2010–2014 роки

злочинів, передбачених ст. ст. 297, 301, 302, 303, 304 КК України. У 2014 році за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів було засуджено 354 особи (що становить 30,9% загальної кількості засуджених осіб за злочини проти моральності); за наругу над могилою – 225 осіб (19,7%); за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – 224 особи (19,6%); за створення або утримання місць розпусти та звідництво – 189 осіб (16,5%); за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією – 109 осіб (9,5%).

Домінування злочинів, пов'язаних із ввезенням, виготовленням, збутом та розповсюдженням порнографічних предметів, пов'язується із суттєвою деформацією інституту культури й виховання, з втратою духовних цінностей частиною суспільства та негативним впливом такого потужного агента соціалізації, як засоби масової інформації.

Порнографія існувала ще в Стародавніх Греції та Римі. Історично вона безпосередньо пов'язується з проституцією. Термін «порнографія» складається з двох слів: «порнос» (проститутка, повія) та «графос» (малюнок). Спроби заборонити порнографію в давній історії та період середньовіччя зустрічалися рідко.

У середині XVI століття англійські закони вимагали від видавців отримання ліцензії від церкви та держави. Однак цензура мало цікавилась матеріалами сексуального спрямування, її більше непокоїло розповсюдження підривної політичної літератури. Крім того, залишався невизначеним критерій віднесення матеріалів до категорії непристойних, порнографічних.

У ході процесу «Міллер проти штату Каліфорнія» (1973 року) суд сформулював три критерії, за якими матеріал може бути визнано непристойним: якщо середня людина, розглядаючи матеріал із точки зору стандартів сучасного суспільства, виявить, що в цілому він викликає сексуальний інтерес; якщо робота зображує сексуальну поведінку «відверто агресивним способом»; якщо матеріал у цілому не має «значної літературної, художньої, політичної чи наукової цінності» [5, с. 302–303].

У 80-роках XX століття американський законодавець приймає закон, відповідно до якого забороняється порнографія, яка, на думку дослідників, прямо чи побічно провокує сексуальне насильство щодо жінки. Останнім часом прихильники цивільних прав піддавали різкій критиці закон проти порнографії. Дослідники виявили так званий ефект зниження агресивності в особи, якій демонструють «ненасильницьку» порнографію.

Б. Кучинські, вивчаючи кримінальну статистику різних країн (Данії, Німеччини, Швеції та США), встановив, що легалізація порнографії виклика-

ла зниження рівня сексуальної злочинності в цих країнах [6, с. 49–50]. Інші дослідники (наприклад, Т. Ніколсон і Д. Дункан) звернули увагу на такий позитивний аспект порнографії, як сексуальна освіта. Так, опитування 388 студентів американських університетів показало, що більшість чоловіків визнають, що отримали більшу частину своїх сексуальних знань із порнографічних матеріалів, дівчата також зізнаються, що порнографічні матеріали стали джерелом інформації за окремими темами [7].

Найменш розповсюдженими в структурі злочинів проти моральності виявились знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці (за них було засуджено 1 особу, що становить 0,1% загальної кількості засуджених осіб за злочини проти моральності); жорстоке поводження з тваринами (засуджено 15 осіб, або 1,3%); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію (засуджено 28 осіб, або 2,4%).

Аналізуючи динаміку кількості засуджених за злочини проти моральності, варто виділити три категорії: тенденцію до поступового зниження однаковими темпами кількості засуджених за більшість видів злочинів проти моральності, зростання кількості засуджених та стабілізацію цього показника за окремі злочинні діяння проти моральності в 2010–2014 роки:

- кількість осіб, засуджених за наругу над могилою, скоротилась із 448 до 225 осіб (-49,8%);
- кількість осіб, засуджених за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці, зменшилась із 12 до 1 особи (-91,7%);
- за жорстоке поводження з тваринами кількість засуджених збільшилась з 11 до 15 осіб (+36,4%);
- кількість засуджених за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію, зменшилась із 45 до 28 осіб (-37,8%);
- за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів кількість засуджених збільшилась із 315 до 354 осіб (+12,4%);
- за створення або утримання місць розпусти та звідництво кількість засуджених зменшилась із 338 до 189 осіб (-44%);
- за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією кількість засуджених майже не змінилась: 110 та 109 осіб відповідно (-0,9%);
- за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність кількість засуджених зменшилась із 982 до 224 осіб (-77,1%).

Таблиця 1

**Заняття засуджених на момент вчинення злочину проти моральності
(за даними Державної судової адміністрації України за 2014 рік)**

Статті КК України		ст. 297	ст. 298	ст. 299	ст. 300	ст. 301	ст. 302	ст. 303	ст. 304
Кількість осіб	робітники	2	0	0	3	64	17	11	11
	працевдатні, які не працювали й не навчалися	194	1	9	15	218	127	69	181
	з них мають незняту та непогашену судимість	67	0	2	2	22	12	7	53

Останній показник свідчить скоріше не про стабілізацію ситуації й ефективну роботу правоохоронних органів, а про штучну латентність.

Розподіл засуджених осіб, які вчинили злочини проти моральності, за статтю впродовж 2010–2014 років був відносно стабільним. Абсолютну більшість злочинців складали чоловіки. У 2014 році їх частка серед усіх засуджених становила 73,4%. Відповідно, питома вага жінок становила 26,6%. Переважно жінки були засуджені за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (54 особи), за створення або утримання місць розпусти та звідництво (129 осіб), за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (60 осіб).

За віком серед засуджених за злочини проти моральності домінують особи двох вікових категорій: 18–25 років та 30–50 років. За наявності статистичних даних щодо чисельності відповідних вікових груп населення в Україні є можливість визначити ступінь кримінальної активності представників кожної з них. При цьому можна розрахувати також коефіцієнт судимості відповідної вікової групи (18–25 років і 30–50 років), застосовуючи спеціальний коефіцієнт – співвідношення числа засуджених означеної вікової категорії до 10 чи 100 тисяч населення цієї ж вікової групи. Більш детально розподіл засуджених за віковими категоріями відображено на рис. 2.

Важливою характеристикою особистості, яка вчиняє злочини проти моральності, є освіта. Пря-

мої кореляційної залежності між рівнем освіти та формою аморальної поведінки немає, однак рівень освіти впливає також на правосвідомість, формування світоглядних поглядів, здатність вибору того чи іншого варіанта поведінки. Так, для засуджених характерна середня й середня спеціальна освіта (близько 80%). Зростає кількість осіб, які мають вищу освіту. Практика свідчить, що рівень освіти може слугувати підґрунтям зростання рівня латентності злочинів.

Важливе значення в комплексі кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють злочини проти моральності, мають відомості щодо сфери їх інтересів і занять. Неможливо прямо пов'язувати коло інтересів та характер праці й зайнятості з аморальною поведінкою осіб. Необхідно враховувати багаторівневу взаємодію виділених факторів з іншими: культурно-освітнім рівнем, потребами, інтересами тощо. На особливу увагу заслуговують ті особи, які на момент вчинення злочину ніде не працювали та не навчалися. Неприйнятне ставлення до праці та схильність до паразитичного існування негативно позначаються на розвитку їх особистості, загострюють відносини з оточуючими й певною мірою обумовлюють вчинення злочинів у сфері моральності. У таблиці 1 більш детально зображено сферу інтересів, занять і наявність попередньої судимості.

За родом занять серед засуджених на момент вчинення злочину проти моральності були такі категорії осіб: державні службовці, інші службовці, військовослужбовці, лікарі й фармацевти, учителі та викладачі, працівники засобів масової інформації, приватні підприємці, працівники господарських товариств, учні шкіл, ліцеїв, коледжів і гімназій, студенти, пенсіонери (у тому числі інваліди), безробітні.

Проте найбільший показник серед засуджених за злочини проти моральності був серед працевдатних осіб, які не працювали та не навчалися (їх питома вага становила 71,1%), і які мали незняту й непогашену судимість (14,5%).

За результатами кримінологічного аналізу осіб, які вчиняють злочини

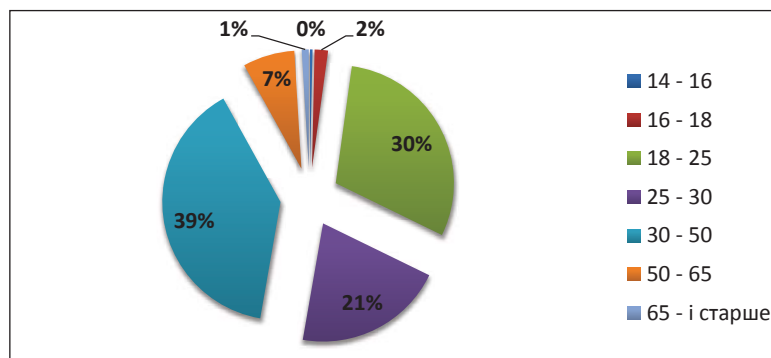

Рис. 2. Вік засуджених за злочини проти моральності на момент вчинення злочину (за даними Державної судової адміністрації України за 2014 рік)

проти моральності, можна зробити висновки теоретичного та практичного характеру. Теоретичне значення кримінологічної характеристики злочинів проти моральності полягає в можливості проводити подальші наукові розвідки особливостей особи, яка вчиняє злочини проти моральності; на підставі діалектичного зв'язку показників злочинності та її детермінант можна розробляти інноваційні й ефективні моделі запобігання злочинам проти моральності з урахуванням вікових груп, статі, роду занять і сфери інтересів.

Практичне значення кримінологічної характеристики злочинів проти моральності полягає в можливості вплинути на оцінку рівня морально-духовного розвитку суспільства, соціально-економічного розвитку країни, зміст нормативно-правових і концептуальних документів щодо запобігання та протидії злочинності, встановлення функціональної спрямованості, чисельного й професійного складу підрозділів правоохоронних органів із захисту громадського порядку та моральності.

Комплексний теоретико-прикладний підхід сприятиме стабілізації кількісно-якісних показників злочинності та формуванню безпечного середовища для духовного розвитку суспільства.

Література

1. Кримінологія. Особлива частина : [навч. посібник] / [А.Б. Блага, А.А. Васильєв, Л.М. Давиденко та ін.] ; за заг. ред. О.М. Литвинова. – Х. : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2011. – 347 с.
2. Скриннікова Н.С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчинюються неповнолітніми жіночої статі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.С. Скриннікова. – Х., 2012. – 230 с.
3. Денисов С.Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.Ф. Денисов. – Запоріжжя, 2011. – 36 с.
4. Інформаційний бюлетень № 9 Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України. – К., 2007. – 68 с.

5. Криминология / под ред. Дж.Ф. Шелли. – пер. с англ. – СПб. : Питер, 2003. – 864 с.

6. Kutchinsky B. Pornography and Rape: Theory and Practice? Evidence from Crime Data in Four Countries where Pornography is Easily Available / B. Kutchinsky // International Journal of Law and Psychiatry. – 1991. – № 14(1–2). – P. 47–64.

7. Nicholson T. Pornography as a Source of Sex Information for Students at Southwestern State University / T. Nicholson, D.E. Duncan // Psychological Reports. – 1991. – № 68(3). – P. 802.

Анотація

Лихова С. Я. Кримінологічна характеристика злочинів проти моральності. – Стаття.

У статті надано кримінологічну характеристику злочинів проти моральності, яка є основою для розробки ефективних превентивних заходів. Окреслено характерні риси особистості, яка здійснює злочини проти моральності, на основі кримінологічного аналізу статистики засуджених за ст. ст. 297–304 Кримінального кодексу України за 2010–2014 роки.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, суспільна мораль, норма, вік, стать, діалектичний зв'язок, порнографія.

Аннотация

Лихова С. Я. Криминологическая характеристика преступлений против нравственности. – Статья.

В статье дана криминологическая характеристика преступлений против моральности, которая является основой для разработки эффективных превентивных мер. Очерчены характерные черты личности, совершающей преступления против моральности, на основе криминологического анализа статистики осужденных по ст. ст. 297–304 Уголовного кодекса Украины за 2010–2014 годы.

Ключевые слова: криминологическая характеристика, общественная мораль, норма, возраст, пол, диалектическая связь, порнография.

Summary

Lykhova S. Ya. Criminological characteristics of crimes against morality. – Article.

The paper presents the criminological characteristics of crimes against morality, which is the basis for the development of effective preventive measures. It outlines the characteristics of the person who commits a crime against morality, based on statistical analysis of criminological convicted under art. 297–304 of the Criminal Code of Ukraine for 2010–2014.

Key words: criminological characteristics, public morality, rate, age, sex, dialectical relationship, pornography.